

УДК 091:101.1

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.092

ФІЛОСОФСЬКИЙ ОГЛЯД ТРОПОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ Г. ВАЙТА В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ**ГЕЙКО С. М.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: svtgeyko@gmail.com***ЛАУТА О. Д.**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
*Національний університет біоресурсів і природокористування України**E-mail: elena.lauta@gmail.com*

Анотація. В статті здійснено філософський аналіз тропологічної теорії історії Г. Вайта. Дослідник стверджує, що історія є специфічним видом літератури, а історичний твір є з'єднанням певного набору дослідницьких і наративних операцій. Перший тип операцій відповідає на питання: чому подія відбулася так, а не інакше. Друга операція – це соціальний опис, розповідь про події, інтелектуальний акт організації фактичного матеріалу. За Вайтом, тут починає діяти набір уявлень і переваг дослідника, головним чином літературно-історичного характеру. Пояснення виступає основним механізмом, який стає сполучною ланкою розповіді. Реалізуються через використання фабули (романтична, сатирична, комічна і трагічна) та системи тропів – основних стилістичних форм організації тексту (метафора, метонімія, синекдоха та іронія). Останні вирішальним чином впливали на результати роботи істориків. Історіографічний стиль підпорядковується тропологічній моделі, вибір якої обумовлений індивідуальною мовною практикою історика. Коли вибір здійснений, уява готова до складання наративу. Історичне розуміння може бути тільки тропологічним. Г. Вайт пропонує нову методологію історичних досліджень. В ході дискурсу створюється адекватна мова для аналізу історичних феноменів, яку філософ визначає як префігуративний тропологічний рух. Так історія з'ясовується через мистецтво антропології. Таким чином, тропологічна теорія історії Вайта пропонує сучасній науці змістовну і значиму, з метатеоретичної точки зору, структуру понять, на основі якої може здійснюватися класифікація історіографічних стилів і може бути уточнена прогностична функція філософії стосовно історичного пізнання.

Актуальність (Introduction). До недавнього часу питанням про роль уяви в історичному пізнанні, як і питанню про роль уяви в науковому пізнанні взагалі, належної уваги в соціальній філософії, філософії науки не приділялося. З одного боку, значимість ролі уяви в пізнанні для більшості філософів представлялася настільки само собою зрозумілою, що про це не варто було розмірковувати. З іншого боку, поняття «уява», в рамках сформованої в середині ХХ століття парадигми, виявлялося дуже багатозначним. Уява

дослідника відіграє фундаментальну роль у його роботі. Дослідницька, творча, активність історика не є просто відображенням, реєстрацією історичних даних: проблема, яку він поставив перед собою, потребує встановлення контакту з минулим. Уява відіграє фундаментальну роль у процедурах подальшої обробки даних та в процедурах пояснення та передбачення. Без уяви не можна поставити себе на місце учасників аналізованих подій, дати їм оцінку. Таким чином, з'ясування ролі уяви в

історичному пізнанні є актуальною проблемою сучасної філософії та філософії історії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Проблема уяви є однією з ключових, починаючи з античних часів. Платон і Арістотель, Августин і Фома Аквінський, Данте і Петрарка, Френсіс Бекон та Рене Декарт, просвітники та німецькі класики розглядали уяву крізь призму мислення людини, її суспільного існування. Починаючи з книг Ж.-П. Сартра «Уява: психологічний аналіз» і «Психологія уяви» і по теперішній час вийшла велика кількість робіт психологічного і філософського характеру, присвячених проблемі уяви. Однак вперше питання про роль уяви в історичному пізнанні, насамперед, з поетико-лінгвістичного боку, було ретельно досліджене тільки в останній третині ХХ століття в роботах американського історика Гайдена Вайта. Найбільш повно його концепція викладена у книзі «Метаісторія: Історична уява в Європі дев'ятнадцятого сторіччя» [4].

Проблеми історичного мислення і власне історичного методу дослідження обговорювалися істориками (Ж. Мішле, Л. ф Ранке, А. де Токвіль, Я. Буркхардт), філософами (Г. Гегель, К. Маркс, Ф. Ніцше, Б. Кроче) та соціальними теоретиками в контексті припущення, що на них будуть дані недвозначні відповіді. «Історія» розглядалася як особливий тип існування, «історична свідомість» – як особливий спосіб мислення, а «історичне знання» – як автономна сфера в спектрі гуманітарних і природничих наук.

У ХХ столітті ці питання розглядалися із побоюванням, що однозначні відповіді можуть бути неможливими. Європейські мислителі – від П. Валері і М. Гайдегера до Ж.-

П. Сартра, К. Леві-Стросса і М. Фуко – висловили серйозні сумніви щодо цінності специфічної «історичної» свідомості, підкреслили фіктивний характер історичних реконструкцій і оскаржили претензію історії на місце серед наук. У той же час англо-американські філософи замислювались над епістемологічним статусом і культурною функцією історичного мислення, виправдовуючи серйозні сумніви щодо статусу історії і як строгої науки.

В результаті двох вище наведених підходів створюється колізія, що історична свідомість, якою так пишалася західна людина з початку ХІХ століття, не може бути нічим іншим, як теоретичною підставою ідеологічної позиції, з якою західна цивілізація розглядає свої відносини не тільки з попередніми культурами і цивілізаціями, але і з сучасними. Таким чином, історичну свідомість можна розглядати як специфічний західний феномен, за допомогою якого доводяться переваги сучасного індустріального суспільства.

Метою (Purpose) даної роботи є дослідження вчення Гайдена Вайта в західній філософії історії та місця уяви в розробленій ним тропологічній теорії історії.

Методи (Methods). є комплекс когнітивних методів, серед яких можна виділити:

порівняльно-історичний метод, який дозволяє переглянути традиційний підхід до філософії історії;

структуралістський та феноменологічний методи, з акцентом на літературну антропологію, на підґрунті яких формується нова філософія історії.

Результати (Results) полягають в критичному дослідженні ролі уяви в історичному пізнанні, запропонованому Вайтом, визначенні її перспективності як

важливої методології філософського аналізу соціо-гуманітарного знання.

На формування загальних теоретичних позицій Вайта як філософа і літературного критика в першу чергу вплинули ідеї Дж. Вико і концепція мімесиса Е. Ауербаха. Г. Вайт перебував під впливом екзистенціалізму, зокрема Ж.-П. Сартра, інтерпретації ним проблеми вибору. Вайт як історик і філософ історії формувався під впливом філософії історії І. Канта. Тому поділяв багато його ідей і вважав себе кантіанцем в питаннях дослідження історії та культури. Поворот Вайта до дослідження нарративу був інспірований Л. Мінком.

У якості першої по справжньому важливої теоретичної роботи Вайта більшість дослідників вважають його есе «Тягар історії» про соціальну чи культурної функції історії. Це була інша позиція по відношенню до історії, котра полягала в тому, що історик повинен бути і вченим, і літератором одночасно, і саме в цьому – складність становища історика. «Спроба вирішувати цю дилему, жертвуючи одним типом істини заради іншого, означала б кінець історіописання і відняла б у нас необхідний інструмент для кращого розуміння того соціального світу, в якому ми живемо», – підкреслив пізніше голландський дослідник з сучасної історіографії та філософії історії Ф. Анкерсміт [1, с. 167–168].

За думку Вайта, вчені згодні з тим, що історія не може бути чистою наукою, вона залежить і від аналітичних методів, і від інтуїтивних інсайтів. Але і бути чистим мистецтвом історія теж не може, так як історичні дані непідвладні художній маніпуляції. Форма історичних нарративів не є предметом художнього вибору, а забезпечується самою природою документів. У зв'язку з цим історик займає (в усякому разі, займав в

XIX ст.) «епістемологічно нейтральну територію, яка імовірно лежить між історією та мистецтвом» [2, с. 25]. Історик виступає свого роду медіатором між двома різними способами пізнання світу. Це ставить його в скрутне становище серед представників інших природних і соціально-гуманітарних дисциплін, оскільки багато з них не тільки не хочуть визнавати істориків «своїми», а й сам розвиток науки, наприклад, психології, призводить до поступового стирання кордонів між мистецтвом і природознавством, і роль історика як медіатора стає непотрібною. Історик XX століття повинен бачити і розуміти різницю між ним і його колегою XIX століття, для якого мистецтвом було мистецтво романтизму, а наукою – позитивізм.

Аналіз глибинної структури історичної уяви в Європі XIX століття Г. Вайта націлений на обґрунтування нового погляду на сучасну полеміку про природу і функції історичного знання. Цей аналіз ведеться на двох рівнях. По-перше, розглядаються праці визнаних майстрів європейської історіографії XIX століття і, по-друге, праці видатних філософів історії того ж періоду.

Основна мета полягає у визначенні родинних характеристик різних уявлень про історичний процес, які реально виявляються в роботах класичних учених. А також у тому, щоб визначити різні можливі теорії, якими філософи історії обґрунтовували історичне мислення. Для виконання цих цілей Вайт розглядає історичну роботу як вербальну структуру у формі розповідного прозаїчного дискурсу, призначену бути моделлю, знаком минулих структур і процесів в інтересах пояснення, ніж вони були, за допомогою їх подання.

Метод дослідження Г. Вайта – формалістський. Він не вирішує, чи є

робота даного історика кращим чи більш вірним викладом специфічної сукупності подій або сегмента історичного процесу, ніж якогось іншого історика; а скоріше намагається встановити структурні компоненти цих викладів, обговорюючи, хто з них представляє найбільш вірний підхід до історичного дослідження. Їх статус як можливих моделей історичної репрезентації або концептуалізації не залежить від природи «даних», які вони використовують для підтвердження своїх узагальнень або теорій, залучених ними для пояснення; цей статус скоріше залежить від послідовності, узгодженості і висвітлює сили їхнього бачення історичного поля. З цієї причини вони не можуть бути «спростовані», а їх узагальнення не можуть бути «зруйновані» ні зверненням до нових відомостей, які можуть виявитися в подальших дослідженнях, ні розробкою нової теорії для інтерпретації сукупності подій, які охоплюють об'єкти подання та аналізу. Їх статус як моделей історичної розповіді і концептуалізації залежить в кінцевому рахунку від непонятної і специфічної поетичної природи їхніх поглядів на історію та її процеси. Все це філософ розцінює як обґрунтування формалістського підходу до вивчення історичного мислення.

Вайта цікавить сам процес пізнання. Його тропологія, як і трансценденталізм Канта, «антропоморфізує» реальність, дозволяє розглядати невідоме в термінах відомого, робить невідоме самоочевидним. У цьому сенсі філософ звертає мало уваги на номадичні ідеї або антифундаменталізм постмодернізму. «Можливо, його постійне потурання інновацій та експериментів у галузі історичної репрезентації і тим самим їх неминучий підрип відбуваються з його переконання в тому, що він володіє ключем до

порядку текстів», – вважає американський філософ історії Х. Келлнер. Але модерністська концепція історії базується на конвенціях реалізму, емпіризму і позитивізму, а Вайт апелює до риторичності мови історії, стверджує спільність завдань історії та літератури, розмиває кордони між різними сферами знання, що вказує на його поворот у бік постмодернізму. «... Вайт хоче порядку, але також хоче і речей, які виробляють хаос», – підкреслює Келлнер [6, с. 5].

Дослідницький вибір Вайта завжди непередбачуваний: він підкреслює структуру або риторичні фігури. Проте, слід говорити про суперечність між інтересом Уайта до нестабільних, шифтових, риторичних ситуацій і постійною увагою до структур і форм. У цьому виявляється суть комбінованого підходу інтерпретаціонізму і есенціалізму, сприйнятий Вайтом у свого викладача У. Боссенбрука.

У середовищі філософів історії та істориків ставлення до ідей Вайта, висловленим в «Метаісторії», непросте. Вайта нерідко звинувачували у непрофесіоналізмі і некомпетентності, багато істориків не приймають його «релятивізм», а літературознавці критикують його «формальний» метод. «Наприклад, Гінзбург ненавидить «Метаісторію», він думає, що я фашист, що я, як і Кроче, суб'єктивно маніпулюю історією для естетичного ефекту», – вважає сам Вайт. А ось Анкерсміт вважає, що «Метаісторія» Вайта – найкраща, після «Ідеї історії» Коллінґвуда, книга з історіографії ... При цьому «Метаісторія», звичайно, зіграла величезну роль у руйнуванні наївних форм модернізму» [2, с. 332].

У 1970-х рр. ідея антропології стає для Вайта головною. Він протягом декількох років відшліфовує

дискурсивний каркас, створений в «Метаісторії», коригує його, але все ж зберігає як «скелет» дискурсу. Вайт вважає, що під час написання «Метаісторії» він мало що знав про риторику і був схильний розуміти під нею швидше мистецтво переконання, ніж науку дискурсу.

Більшість дослідників (Р. Козеллек, Х. Келлнер, А. Мегілл) звертають увагу на схожість ідей Г. Вайта і Ханса Блюменберга, який припустив, що людська раса вижила тільки завдяки її нездатності прямо протистояти реальності. Згідно німецького філософа, міць лінгвістичних метафор розкриває досвід і передує всім історичним твердженнями, тому філософська антропологія, по суті, повинна бути дослідженням риторики. Людина завжди використовує певне заміщення реальності, яке є риторичним способом виживання. Сам Вайт посилається на дослідження Х. Блюменберга, згідно з якими тропи можна розглядати як лінгвістичний еквівалент психологічного механізму захисту [5].

Г. Вайт відомий своїм внеском у когнітивну лінгвістику. Він дотримується думки, що сучасне метафоричне мислення неможливо ускладнене, у ньому практично мінімізована значущість образного компонента, тому воно набуває здебільшого потворного, символічного характеру, як практично непередставлений на рівні цілком природного суб'єктивного вміння інтуїтивно мислити картинками. Резюмуючи аналіз ролі метафоричного потенціалу в моделюванні реальності, можна зробити висновки, що метафоризація – це процес, який призводить до отримання нового значення про світ шляхом використання назв, що вже існують у мові. Метафоричний процес передбачає не

лише участь розуму й мозку людини, а й світу в цілому, у поєднанні з яким метафоричний вислів перетворюється у триєдину формулу: метафора – людина – світ. Тому метафоричне мислення стає важливою герменевтичною процедурою, що виявляє всю глибину реальності, її процесуальний і реляційний характер, що постійно змінюється.

Можна стверджувати, що конструювання реальності є немислимим без метафор як таких; вони вільні від усіляких кордонів і меж концептуально-раціонального мислення. І в цьому плані метафоричне мислення цілком можна вважати за специфічний різновид раціонального пізнання, без якого є неможливим осмислення сучасної реальності в усій його сукупності та багаторівневості. Саме тому використання метафоричного мислення є актуальним і для суб'єктів дії, і для дослідників, і для сучасного суспільства в цілому, що динамічно змінюється.

Розроблену тропологічну теорію історії Г. Вайта називають також «естетичним історизмом» або літературізацією історії. Дослідник приходить до висновку, що історія є специфічним видом літератури, «операцією зі створення фікції». Вигадка є іманентною властивістю історичних текстів, вважав Вайт, роботу історика він характеризує як «вербальний артефакт, наративний прозаїчний дискурс, зміст якого настільки ж винайдено або змінено, наскільки виявлено або відкрито» [4, с. 87].

Історичний твір, за Вайтом, є з'єднанням певного набору дослідницьких і наративних операцій. Перший тип операцій відповідає на питання: чому подія відбулася так, а не інакше. Друга операція – це соціальний опис, розповідь про події,

інтелектуальний акт організації фактичного матеріалу. За Вайтом, тут починає діяти набір уявлень і переваг дослідника, головним чином літературно-історичного характеру. Пояснення виступає основним механізмом, який стає сполучною ланкою розповіді. Реалізуються через використання фабули (романтична, сатирична, комічна і трагічна) та системи тропів – основних стилістичних форм організації тексту, таких, як метафора, метонімія, синекдоха та іронія. Останні вирішальним чином впливали на результати роботи істориків. Історіографічний стиль підпорядковується тропологічній моделі, вибір якої обумовлений індивідуальною мовною практикою історика. Коли вибір здійснений, уява готова до складання наративу.

Історичне розуміння може бути тільки тропологічним, вважає Вайт. Історик вибирає певні тропи, за якими формуються теоретичні поняття. Наратив, за Вайтом, є інструментом для позначення соціального сенсу того світу, в якому ми живемо, він надає цілісність і неперервність історичній розповіді. У наративі важливі не самі події, а те, що люди говорять про них, сутність подій. Отже, наратив – це можливість «виробництва» сенсу, осмислення подій. Зокрема, Вайт використовував прийом У. Боссенбрука – інтерпретувати історичний об'єкт, а не лише викладати факти, і одночасно давати уніфікований образ цього об'єкта. Американський професор історії А. Мегілл називає такий прийом зустріччю інтерпретаціонізму і есенціалізму в історичних дослідженнях, що в більшості випадків приводить до колапсу останніх. [3, с. 84].

Г. Вайт пропонує нову методологію історичних досліджень. В ході дискурсу створюється адекватна

мова для аналізу історичних феноменів, яку філософ визначає як префігуративний тропологічний рух. Історія з'ясовна через мистецтво антропології, але не тільки. Відповідно до теорії Вайта, історичне твердження значиме тільки тоді, коли воно співвідноситься зі своїм адресатом так, щоб те, що залишилося для нього в минулому або в чужому досвіді, могло бути інтегрованим в його власний досвід. Лінгвістична успішність історичної репрезентації повинна бути визнана суспільством. Це пояснює, чому, наприклад, деякі історики стають класиками (залежить від лінгвістичного вибору історика, через який історичний досвід перетворюється на значиме твердження). Навіть якщо історик, внаслідок здійсненого вибору, припускається помилки в інтерпретації фактів, його історичний текст все одно може виробляти історичну істину, яка, як і істина поетична і філософська, завжди залишиться обговорюваною і життєздатною.

Г. Вайт з'ясував, яким чином є можливим культурне дослідження історичного досвіду засобами лінгвістики. Він вважає, що тропологічна теорія є цінною моделлю для дискурсу і свідомості взагалі, «вона дає нам розуміння екзистенціальної безперервності між помилкою і істиною, оманю і розумінням... уявою і мисленням. Довгий час відносини між ними вважалися опозиційними. Тропологічна теорія дискурсу допомагає нам зрозуміти, яким чином мова стає посередником між цими передбачуваними опозиціями, так само як сам дискурс є посередником між нашими страхами тих аспектів досвіду, що чужі нам, і тими, які ми розуміємо, бо знаходимо порядок слів, адекватний їх «прирученню». І нарешті, тропологічна теорія дискурсу може дати нам спосіб

класифікації різних типів дискурсу через відсилання до лінгвістичних способів їх вираження, а не до різних «змістів», які по-різному визначаються різними інтерпретаторами». Вайт вважає, що теорія тропології може успішно класифікувати такі соціальні дискурси як дискурси війни, миру, сексуальності, мистецтва, а також проникнути і в типологію розуміння, що дозволить співвідносити різні стратегії конституювання реальності в мисленні.

Висновки і перспективи (Discussion). Дослідження вчення Гайдена Вайта та місця уяви в розробленій ним тропологічній теорії історії, виявило, що Вайт створив нову філософію історії на основі теорії тропів. Тропологічне читання дозволяє виявити домінуючий троп у дискурсі, в наративі будь-якого письменника, а потім продемонструвати, яким чином лінгвістичні засоби формують структуру думки. До значимих компонентів концепції Вайта відносяться: проблема наративу, «водорозділу» між історичним оповіданням і художньою прозою на історичні теми; проблема співвідношення створення історичного оповідання і дослідження тощо. Таким чином, тропологічна теорія історії Вайта пропонує сучасній науці змістовну і значиму, з метатеоретичної точки зору, структуру понять, на основі якої може здійснюватися класифікація історіографічних стилів і може бути уточнена прогностична функція філософії стосовно історичного пізнання.

Список використаних джерел

1. Анкерсмит Ф. История и тропология: взлет и падение метафоры. Пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец, В. Кашаев. Москва: Прогресс-Традиция, 2003. 496 с.

2. Кукарцева М. Хейден Уайт и практика исторических исследований XX века. Диалог со временем. Вып. 24. Москва: Едиториал УРСС, 2008. 416 с.

3. Мегилл А. Историческая эпистемология. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. 480 с.

4. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. Екатеринбург: Издательство Уральского университета. 2002. 528 с.

5. Blumenberg H. Paradigmes pour une métaphorologie. Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 2006. 203 p.

6. Kellner H. Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism. History and Theory. Beiheft 19 (1980). P. 1. 229 s.

References

1. Ankersmit F. (2003). Istoriya i tropologiya: vzlet i padeniye metafory [History and Tropology: The Rise and Fall of Metafore]. Progress-Traditsiya, 496 [in Russian].

2. Kukartseva M. (2008). Kheyden Uayt i praktika istoricheskikh issledovaniy XX veka. Dialog so vremenem, issue 24. Editorial, 416 [in Russian].

3. Megill A. (2007). Istoricheskaya epistemologiya [Historical epistemology]. Kanon +OI Reabilitatsiya, 480 [in Russian].

4. Uayt K. H. (2002). Metaistoriya: istoricheskoe voobrazheniye v Yevrope XIX veka [Metahistory The Historical Imagination in 19th Century Europe]. Yekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta, 528 [in Russian].

5. Blumenberg H. (2006). Paradigmes pour une métaphorologie. Paris: Librairie philosophique, 203 [in French].

6. Kellner H. (1980). Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism. History and Theory. P. 1. Beiheft, 229 [in English].

PHILOSOPHICAL REVIEW OF H. WHITE'S TROPOLOGICAL THEORY
IN THE CONTEXT OF THE NEW PHILOSOPHY OF HISTORY

Geiko S. M., Lauta O. D.

Abstract. *The article provides a philosophical analysis of the tropological theory of the history of H. White. The researcher claims that history is a specific kind of literature, and the historical works is the connection of a certain set of research and narrative operations. The first type of operation answers the question of why the event happened this way and not the other. The second operation is the social description, the narrative of events, the intellectual act of organizing the actual material. According to H. White, this is where the set of ideas and preferences of the researcher begin to work, mainly of a literary and historical nature. Explanations are the main mechanism that becomes the common thread of the narrative. They are implemented through using plot (romantic, satire, comic and tragic) and trope systems – the main stylistic forms of text organization (metaphor, metonymy, synecdoche, irony). The latter decisively influenced the result of the work of historians. Historiographical style follows the tropological model, the selection of which is determined by the historian's individual language practice. When the choice is made, the imagination is ready to create a narrative. Therefore, the historical understanding, according to H. White, can only be tropological. H. White proposes a new methodology for historical research. During the discourse, adequate speech is created to analyze historical phenomena, which the philosopher defines as prefigurative tropological movement. This is how history is revealed through the art of anthropology. Thus, H. White's tropical history theory offers modern science a meaningful and metatheoretically significant structure of concepts on which the classification of historiographical styles can be based and the predictive function of philosophy regarding historical knowledge can be refined.*

Key words: *philosophy of history, history, text, imagination, tropes, interpretation.*